

ПОЛІТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФСПІЛОК: ТЕОРЕТИЧНІ ОБРІЇ ТА ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА

Стаття вивчає співвідношення двох ключових проблемних блоків, що зумовлюють логіку політологічного дослідження сучасних профспілок: стану політичної науки та емпіричні вимоги і потреби розвитку реального суспільства. Дається аналіз пріоритетності дослідження окремих аспектів представництва професійного руху на політичній арені.

The article studies correlation of two key problem blocks, which predetermine logic of political science research of contemporary trade unions. These are the state of political science and empiric requirements and necessities of real society's development. The analysis of research priority of specific aspects of professional movement representation on a political arena is given.

Специфічною ознакою розвитку політичної науки сучасної України є її трансформаційний характер, зумовлений існуванням певної відстані між дослідженням практичної політичної сфери та фундаментальною політологічною теорією. Остання виступає джерелом концептуальних обмежень, що забезпечують, з одного боку, зв'язок з класичними уявленнями про політичну систему, а з іншого – слугують основою для плинності та безперервності нарощування політологічного знання. Наявність традиційних уявлень щодо політичної системи, зокрема, в частині її взаємодії із навколишнім середовищем, виконує роль своєрідних фільтрів, що покликані обмежити висування недостатньо обґрунтованих гіпотез. Проте пострадянська політологія через вибіркочув рецепцію класичних підходів (в основному, біхевіористського напрямку) певною мірою перебуває у залежності від марксистських за змістом догматичних приписів, що стосуються некритичного розрізнення політичних і неполітичних явищ та процесів.

Вказана обставина стає на заваді пошуку нових оптимальних підходів як з методологічної, так і з точки зору орієнтації на предмет дослідження. Зокрема, у фокусі дослідження багатьох науковців переважає трансформаційна тематика, в межах якої здійснюється опис окремих явищ, які справляють істотний вплив на перебіг розбудови

посткомуністичної державності у її інституційному вимірі. Мова йде про вивчення традиційного кола політичних установ: партій, державного апарату, громадських організацій та груп інтересів. Обґрунтуванням подібної ситуації в царині вивчення політичних інститутів та процесів може слугувати, перш за все, плинний, нестійкий характер вказаних феноменів в українському суспільстві, їхній невизначений статус відносно один одного та актуалізація у політичному житті, що вимагає цілеспрямованої наукової рефлексії.

Спрямованість вказаної специфіки розвитку політологічного наукового пошуку є зрозумілою: за рахунок вивчення окремих частин та явищ відбувається деталізація картини функціонування української політики в її системному образі. Саме рефлексивний, “лінійний” характер українських політологічних досліджень сучасності може, на думку автора, стати чинником обмеження здобуття наукової новизни із набуттям зазначеними явищами сталого характеру. Однобічне розуміння політичної системи як набору механізмів, що діють за принципом відомої “чорної скрині” також, на наш погляд, є напрямом, який в майбутньому може стати на заваді отримання вірогідних наукових результатів. Причин тому дві: перша – якісно новий рівень розвитку світової політичної науки; друга – особливості політологічної

предметної сфери, які поки що залишаються поза увагою наукового співтовариства. Сучасні новітні американські [11] розробки виступають прикладами міждисциплінарного синтезу як у сенсі визначення предметної сфери, так і у відношенні пошуку оптимальної методики. Зокрема, активний пошук у сфері прийняття політичних рішень призводить до посиленої уваги стосовно комунікаційної взаємодії всередині представницьких органів влади сучасних Сполучених Штатів. При цьому систематизація даних та побудова висновків відбувається на основі динамічних моделей, активного застосування математичних формул. Результати – істотне просування у визначенні широкого класу емпіричних політичних феноменів (у даному випадку, процесів взаємодії основних парламентських груп у межах процедур ухвалення політичних рішень, знання про які дають можливість прогнозування перебігу подій у подібних ситуаціях у майбутньому) та уточнення реального змісту демократії обговорення (деліберативної демократії), що виступає однією з найбільш перспективних фундаментальних дослідницьких програм сучасної політичної науки. Таким чином, нетрадиційне ставлення до предметної сфери та вибір нестандартної методології веде сьогодні до значних здобутків.

Останніми дослідженнями та публікаціями, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, є роботи І.М. Гавриленка, П.В. Мельника, М.П. Недюхи [2], Ю. Вишневського, Ю. Міщенко, О. Півнева [1] та М.А. Голованця [3]. У них, відповідно, розглянуті проблеми сучасного соціального розвитку та його основних пріоритетів [2], здійснено дослідження удаваної та справжньої ролі профспілок у сучасній Україні в переламний період другої половини 1990-х років [1], місця та ролі профспілок в умовах процесів глобалізації [3]. Проте, вказані дослідження висвітлюють лише окремі аспекти розвитку профспілок як суспільного явища, поверхнево торкаючись теми їх взаємин з системним виміром сучасної політики.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, якій присвячується означена стаття, є теоретичні та практичні передумови дослідження профспілок як політичного явища. Метою статті є огляд основних проблемних питань розвитку політичної науки та суспільства, які зумовлюють актуальність вивчення зв'язків профспілок та політики, а також впливають на визначення методології. Завданнями статті є розгляд стану сучасної політики як інституційного та комунікаційного явища, встановлення значення тенденцій сучасного громадянського суспільства для політичної активності профспілок, а також аналіз евристичного потенціалу новітніх фундаментально-теоретичних методологій.

Наведений вище екскурс до проблематики стану сучасної політології як дослідницької дисципліни має на меті обґрунтувати думку автора про можливість вирішення завдань здобуття реальної наукової новизни за рахунок впровадження

нового погляду на наявну ситуацію із визначенням меж сучасної політичної системи та напрямів вивчення політичних явищ. Розкриття специфіки взаємодії такого масового соціально-економічного явища, як профспілковий рух, який покликаний, на наш погляд, встановити нові істотні якості політичної системи та сприяти вирішенню фундаментального завдання модернізації уявлень, що існують стосовно даного концепту. Такий шлях є перспективою встановлення інноваційної моделі розвитку української політології, що буде адекватною викликам сучасного світу, що перебуває у фазі стрімких та різноспрямованих трансформацій. Отже, звернення до проблематики політичного виміру розвитку сучасних профспілок повинен прислужитися також і вирішенню актуальних проблем українського суспільства. Одним з основних подібних викликів є подолання відчуження між сферою прийняття політичних рішень та соціальним середовищем, сферою життя звичайних громадян-індивідів, що складають основу демократичного суспільства. Елітарність стратегічного політичного управління є ознакою не тільки українського політикуму, але й світовою тенденцією. Її конституювання зумовлене технологічним модусом розвитку цивілізації, що вимагає наявності відповідника у здійсненні владної функції – у вигляді технократії. Вимога ефективності керування розвитком такої складної структури, як сучасний соціум, звичайно, обґрунтовує розширення рівня компетентності управлінських кадрів, обмеження впливу випадкових чинників, що можуть зруйнувати ретельно збудовані технологічні схеми. Проте перевага елітарного керування, що на глобальному рівні втілюється у практиках неформального прийняття рішень у межах “великої вісімки” та діяльності міжнародних організацій, а на національному в консенсусі провідних економічних груп, нівелюють фундаментальні принципи демократичного суспільства. Основними серед них є право громадян здійснювати свідомий політичний вибір, справляти вплив на пріоритетність дій влади у сенсі спрямування їх на життєво важливі потреби населення, реалізовувати власні уявлення стосовно розвитку суспільства на основі повноцінної політичної участі. Подолати загрозу цим принципам сьогодні не в змозі у повній мірі такі традиційні інститути, як політичні партії, засоби масової інформації, громадські організації, самоврядні органи локальних громад та групи інтересів. Перелічені установи на сучасному етапі виключені з процесу встановлення політичного порядку денного навіть у стійких демократичних суспільствах, не кажучи про перехідні, до яких належить і Україна. Політичні партії дедалі більше перетворюються на компонент медіа-комунікаційної структури та функціонують як проекти, що обслуговують інтереси потужних економічних гравців. Їхня роль як засобів перенесення волі громадян та соціальних груп до

сфери прийняття рішень нівелюється корумпованістю політичних лідерів, що легко йдуть на укладення домовленостей з метою забезпечення власних інтересів. Громадські організації, що за визначенням Коена та Ерато [6], не виправдали сподівання науковців, які бачили у них чинники збалансування домінантного державного впливу. Засоби масової інформації в умовах комерціалізації медіа-середовища давно вже не виконують функцію формування публічної сфери та наповнення її зразками громадської думки. Самоврядні територіальні громади не в змозі відстояти інтереси своїх спільнот перед тиском реалізації масштабних економічних проектів. Групи інтересів, за винятком потужних фінансово-промислових лобі, вже не можуть слугувати джерелом прозорої політичної конкуренції. Тому час вимагає появи альтернативних політичних гравців, що зможуть відновити первинний сенс політичної демократії.

Розгляд підстав політичної участі профспілок обумовлений станом профспілкового руху в сучасній Україні та світі. Зазначений стан відзначається наявністю значної групи чинників, що стосуються розвитку професійних об'єднань трудящих як соціально-економічного явища. Функції профспілок, що є генетично притаманними для них з часу появи: захист прав працівників на гідні умови праці та справедливу платню, представництво найманих робітників у стосунках з державою та власниками засобів виробництва, піклування про нормативне забезпечення трудових відносин, уже не в повній мірі відповідають потребам розвитку сучасного суспільства. Причиною цього є глибинні тектонічні зміни, експліковані західною політичною філософією. Суспільство все частіше класифікується представниками фундаментальної соціальної теорії (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Ліотар, Ж. Дерріда) [11] як суспільство постмодерну, що за своїми сутнісними ознаками відрізняється від того суспільства, в межах якого з'явилися об'єднання працюючих. Слово "сучасний" щодо даного суспільства тепер може бути правомірно застосоване тільки для позначення часового періоду, в якому воно існує, тобто періоду, в якому перебувають наявні покоління людства. Втрата актуальності поняття "модерний" означає винесення на узбіччя історії індустріально-центричного розуміння соціуму, в якому клас масових робітників був чисельно домінуючою соціальною групою. Із зростанням чисельної ваги працівників сфери послуг та інших невиробничих секторів, із інтелектуалізацією промислової праці в умовах динамічного розвитку інформаційних технологій, із утвердженням особливого статусу "індивідуальних підприємців", тобто високкваліфікованих фахівців у різних галузях, що є самостійними гравцями на ринку праці, професійні спілки вже не можуть бути інститутом представництва "робочого класу". Останній перестав існувати як явище ще в часи Г. Маркузе [7],

коли перетворився на один з основних компонентів одновимірного суспільства.

Наведені зміни є постійно діючою групою викликів для політичної ідентифікації профспілок, які більше не можуть бути поряд із революційними ліворадикальними партіями частиною авангарду в класовій боротьбі. Особливо болісною вказана дезорієнтація є для пострадянських профспілок, що на доктринальному рівні завжди були політичними "у таборі прихильників звільнення праці". Якщо західні профспілкові об'єднання, перебуваючи у постійному пошуку моделей взаємодії з політичною сферою, давно стали на шлях ситуативної співпраці з різними політичними партнерами, то українські профспілки опинилися заручниками деполітизації та департизації державного апарату, які відбувалися у початковий період трансформації. Подолання стійких уявлень про "штучність" політичної участі профспілок також є вагомим завданням національного профспілкового руху. Політологічне опрацювання вказаного питання дає однозначну відповідь, згідно якій політична участь професійних спілок є ключовим чинником забезпечення ефективної реалізації та виконання їх "основних", "профільних" функцій.

Таким чином, мотивація дослідження профспілок як частини політичної системи сучасного суспільства має ґрунтовні фундаментально-теоретичні та практично орієнтовані підстави. Завдання оновлення образу політичної системи сучасної України та світу, на думку автора, може бути вирішене тільки шляхом послідовного аналізу всього багатовимірного комплексу зв'язків політики та діяльності організованого професійного руху.

Наведені напрями наукового пошуку конституюють континуум смислових значень та фактичних засад взаємодій професійних спілок та політичної системи. Вони окреслюють коло проблем, визнаних науковим співтовариством як такі, що реально існують. Проте, попри широкий спектр контекстів, у яких проявляється перетин сфери політичного та існування профспілок, отримання вірогідних результатів є можливим за умов застосування адекватної концептуальної схеми дослідження, що має вирішити важливу наукову проблему. За цією логікою вирішенню практичних проблем має передувати опис методологічного та методичного інструментарію, який вирішальним чином впливає на досягнення мети.

Однією з базових методологічних передумов дослідження інкорпорації профспілок до політичної системи, на нашу думку, має бути синергетична парадигма. Завдяки своїй орієнтації на інноваційне вирішення традиційних наукових проблем, синергетика якнайповніше відповідає завданню поєднання предметної сфери багатовимірного профспілкового життя та не менш багатовимірного світу політики. Акцентуючи увагу на моделях самоорганізації дисипативних систем, окремі елементи синергетичної парадигми сприяють

проясненню таких ключових моментів взаємин політики та профспілок, як об'єктивність та суб'єктивність мотивації політичної участі профоб'єднань, питання причинності (ініціації, початку) взаємного перетворювального впливу політичної системи та профспілок, як її компоненту, та, нарешті, прогнозування кінцевого та проміжних пунктів трансформації політичної та суспільної систем за допомогою концептуальної схеми циклів перетворень-адаптацій та точок біфуркації [4, 5]. Методологія синергетики відкриває можливість обґрунтування розгляду перспективного входження профспілок до політичної системи як одного з провідних її елементів. Загальна теорія циклічного розвитку систем та їх адаптації до впливів зовнішнього середовища, застосована на предметному полі політичної науки та матеріалі сучасного суспільства, виступає основою для встановлення об'єктивних, тобто незалежних від позиції дослідника, свідчень про конфігурацію моделі оптимального політичного статусу профспілок. Остання визначає той ступінь залучення організацій найманих працівників до сфери політики, який впливає як з потреб суспільства в цілому, так і його рядових членів. Адаптація природничо-наукового за своєю сутністю методологічного інструментарію синергетики до проблемного поля політології повинна, на нашу думку, відбуватися на основі аналізу класичних моделей теоретичного опису політики як системи. З цією метою в роботі здійснено "інвентаризацію" наявних концепцій політичної системи, зроблено реконструкційний огляд політико-системної традиції в тих її компонентах, де вона наближається до взаємодії політики та професійного руху. Праці Д. Істона [10], К. Дейча [9], Г. Алмонда [8] утверджують базову позицію, необхідну для подальшого викладу, згідно з якою процеси взаємодії політичної системи та зовнішнього середовища можуть набувати різних форм та відзначатися різноманітним суб'єктивним. Профспілки в усіх концепціях посідають чільне місце у механізмах обміну підтримки на продукування політичних рішень.

Подальше розгортання дослідницького сюжету зумовлене послідовним описом визначальних компонентів образу політичної системи, що існує в політичній науці. Одним з базових подібних компонентів є концепт політичного режиму, який визначає специфіку функціонування політичної системи в режимі реального часу. Вивчення політичної активності профспілок та перетворювального впливу політичної системи, конституційованого у владно-організаційних зусиллях держави в таких типових моделях, як тоталітарний, ліберально-демократичний та перехідний режими дає інформацію про практично апробовані "правила гри", що полягають у визначенні суб'єктно-об'єктних ролей взаємодії. Маючи подібний набір поведінки політичної системи та структури

представництва політичних інтересів, дослідження набуває стійке підґрунтя для подальшого розвитку. Перший результат, опис політико-режимної взаємодії, попередньо встановлює макросуспільні параметри успішного виконання профспілками своїх функцій. Політико-історичні приклади підтверджують думку про необхідність політичної суб'єктності профспілок з метою запобігання виконання ними службових ролей, які не пов'язані з потребами працівників, об'єднаних за професійною ознакою. Більше того, панорама функціонування політичних режимів стає базовою підвалиною твердження про природність участі профспілок у прийнятті політичних рішень та у безпосередньому політичному представництві, що веде свій відлік з часів існування самоврядування у містах середньовічної Європи та провідної ролі ремісничих цехів у місцевому управлінні. Режимні характеристики кожної політичної системи світу є унікальними. Проте незалежно від національних особливостей вони являють собою сукупність макропараметрів аналізу вихідної моделі, стійкої практики суспільно-політичного життя, в якому профспілки посідають особливе місце. Політичне буття профспілок в умовах різних політичних режимів є найбільш загальним рівнем оцінювання сукупності феноменів взаємин політичної системи та профспілок. Ця позиція обґрунтовується насамперед масштабами впливу системи на зовнішнє середовище (решту суспільства), який здійснюється за допомогою цілеспрямованих дій влади. Даний рівень має бути логічно доповнений аналізом окремих елементів структури політики, що є інваріантними стосовно специфіки кожного окремого суспільства.

Проблемним блоком, що розкриває специфіку взаємодії профспілок та політики є безпосередня взаємодія профоб'єднань та інститутів сучасної політичної системи. Обробка даних щодо політичної участі спілок працівників має ґрунтуватися на основі апробованої концептуальної структури, що включає реально діючих відносно самостійних аґентів політики: партії, державу, громадські організації, групи інтересів. Вказані політичні інститути є основою діяльнісного виміру політики, що в тій чи іншій мірі детермінує вивчення політичних інститутів та процесів. Кожен з аґентів політики демократичного ліберального суспільства щодо профспілок виступає або партнером, або конкурентом, або джерелом зміни поведінки. Відповідь на питання чи є профспілки політичним інститутом і чи мають вони розглядатися як один з основних елементів політики можна здобути лише завдяки аналізу тих функціональних рис, що притаманні реальним політичним інститутам, стосовно політичної належності яких існує певний консенсус у науковому середовищі. Актуальність даного питання невпинно підвищується у зв'язку з постійною зміною ролей конститутивних (основних, традиційних) аґентів політики.

У сучасних умовах нерідко зникає функціональне розмежування між групами інтересів та політичними партіями, масовими соціальними рухами і громадськими організаціями, органами державної влади та міжнародними організаціями. Тому профспілки, що в багатьох випадках де-факто виконують політичні функції (особливо в періоди кризового загострення політичної ситуації) мають бути проаналізовані з точки зору набуття ними рис окремих політичних інститутів. Саме цей рівень взаємодій зовнішнього середовища та політичної системи є джерелом конкретної інформації стосовно перспектив та передумов політичної активності профспілок. Саме горизонтальні та вертикальні зв'язки профспілок з конкретними інститутами стають основою для структуризації всього масиву фактичних проявів політичної

активності профспілок. З'ясування найбільш оптимального шляху політичної промоції профспілкових інтересів є можливим з набуттям знань, які з основних функціональних рис сучасних політичних інститутів є притаманними сучасним профоб'єднанням, а які ніколи не стануть їхнім надбанням. Визначення основного функціонального навантаження політичних інститутів має за мету також встановлення потреб та інтересів самої політичної системи в процесі інкорпорації профспілок. У цьому плані важливою є теза щодо спрямованості розуміння функцій: чи є вони напрямами дій певних інститутів чи суб'єктів, які повинні мати певну суспільну користь, чи, навпаки, значення поняття "функція" далеке від ціннісного виміру й має тільки утилітарний зміст, пов'язаний з прагматичними інтересами та

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневський Ю., Міщенко Ю., Півнев О. Роль профспілок в Україні удавана і справжня / За ред. Ю. Вишневського. – К.: Фонд демократії, 1997. – 300 с.
2. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2001. – 484 с.
3. Голованец М.А. Профсоюзы в условиях глобализации экономики // http://www.labunion.agava.ru/texts/rus/sb_konf2000/golovanetz.htm
4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции. – М.: Едиториал УРСС, 2007. – 272 с.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировоззрение // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3-20.
6. Коэн Л. Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.
7. Маркузе Г. Одномерный человек. – М., 1994. – 544 с.
8. Almond G. Comparative Political Systems// Journal of Politics. – 1956. – Vol. 8. – P. 675-703.
9. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. – Oxford: Oxford University Press, 1978. – 446 p.
10. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. – New York. – Wiley, 1965. – 456 p.
11. Mutz Diana C. Hearing the Other Side: Deliberative versus Participatory Democracy. – New York: Cambridge University Press. – 2006. – 184 p.
12. The politics of postmodernity. – Cambridge: Cambridge university press, 1998. – 232 p.